

Думчак І. М.,

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ПРОБЛЕМА ІСНУВАННЯ МИТЦЯ В СУСПІЛЬСТВІ В НОВЕЛІ АСКОЛЬДА МЕЛЬНИЧУКА “ДЕРЕВО СВІТЛА” ТА НОВЕЛІСТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХХ СТ.: ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ

У статті аналізуються типологічні спільності й відмінності новели “Дерево світла” американського письменника Аскольда Мельничука й українських письменників з компаративного погляду. Проблема існування митця в суспільстві у творах досліджується на типологічному й діахронному рівнях.

Ключові слова: новела, постмодерністська інтерпретація, символіка, експресія, психологія митця.

В статті аналізуються типологічні сходства і различия новеллы “Дерево света” американского писателя Аскольда Мельничука и рассказов украинских писателей с компаративной точки зрения. Проблема существования писателя в обществе исследуется на типологическом и диахроническом уровнях.

Ключевые слова: новелла, постмодернистская интерпретация, символика, экспрессия, психология писателя.

The typological differences and similarities of short stories of American writer Askold Melnyczuk and Ukrainian writers in comparative perspective are analyzed in the article. The problem of existence of the artist in the society is investigated on typological and diachronic levels.

Keywords: short story, postmodern interpretation, symbolism, expression, psychology of the artist.

Новелістика українських й американських письменників ХХ ст. багата й різноманітна тематикою, проблематикою, художньо-стильовими засобами тощо. Часто становлення митця як особистості, українського за етнічним корінням, а американського – за належністю, формується в умовах середовища передусім етнічного. Американський письменник Аскольд Мельничук, батьки якого емігрували у свій час на Захід, належить саме до такого покоління, яке виховувалося на новій батьківщині в суворому українському гето під впливом звичаїв, традицій і, звісно, літератури. Сам письменник зізнається, що до 16 років студіював саме українську словесність, а тому це не могло не позначитись на його творчості, особливо ранній. Письменник знайомий з творами багатьох митців слова, зокрема з прозою Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Валерія Шевчука, Валентина Тарнавського, критичною діяльністю Юрія Луцького та ін., переклади творів яких публікує на сторінках журналу “AGNI” (№ 53-56).

Завданням нашої розвідки є виявити спільності і відмінності в малих розповідних формах, зокрема в новелі “Дерево світла” Аскольда Мельничука та новелістиці українських митців слова у спектрі аналізу проблеми існування письменника на типологічному та діахронному рівнях.

Свою літературну діяльність як прозаїк Аскольд Мельничук почав саме з оповідань. Проблема існування митця в суспільстві в малій прозі американського письменника найбільше знайшла відображення у новелах “Дерево світла” й “Ця подорож”. Проблему існування творчо обдарованої особистості в умовах її адаптації до іншомовного суспільства Соломія Павличко вважає найважливішим для американця взагалі: “... абсолютна легкість звучання художнього тексту – і водночас спроба наблизитися до глибинних, фундаментальних питань життя і творчості сучасного митця. Адже саме митець, письменник залишається у фокусі писань і роздумів Аскольда Мельничука” [12, с. 9]. Тамара Денисова справедливо окреслює філософську проблематику твору “Дерево світла”: “взаємини тексту та історії, митця і суспільства, мистецтва і світу” [2, с. 61].

Проблемі місця митця в суспільстві Аскольд Мельничук присвятив чимало критичних праць. Увагу привертає есе “Glosses from the Garden”, у якому автор висловлює не тільки завдання, які стоять перед письменником, а й засвідчує власне творче кредо: “... митець є найбільш ізольованим еством, оскільки кордони його країни не мають меж, і, найважливіше, він повинен насамперед у своїй уяві бути скрізь” [19, с. 60].

В іншій праці американський критик переконаний, що “письменник є відображенням громадської думки (citizen-generalist)” [20, с. 3]. Співзвучні з думками Аскольда Мельничука про високе призначення художника слова міркування Жана-Поля Сартра, який зазначає, що письменник – не Аріель, а співучасник у суспільних подіях, і від цього йому нікуди не втекти [13]. На думку А. Мельничука, справжній митець повинен “зображати героя, а не осуджувати його” [18, с. 222], а найважливішим моментом в житті письменника є віднаходження потрібного матеріалу, оскільки тільки тоді він може викласти відповідні відчуття на папері. Цікавим є твердження американця про те, що український письменник-емігрант в емігрантському середовищі позбавлений Батьківщини, а тому його праця викликає ще більше захоплення і повагу [18, с. 226].

Українське письменство найактивнішим у зверненні до жанру малої прози було в перші два та останні три десятиліття ХХ ст. Тоді, коли новелістика початку століття синтезувала здобутки попередніх десятиліть ХІХ ст., його остання тріада черпає джерела із західної парадигми психологічної новели, зокрема європейського контексту. Фахову характеристику літературним поколінням трьох останніх десятиріч ХХ ст. дають сучасні літературознавці, відзначаючи сімдесятників як таких, котрі “рухаються до першовитоків людини”, вісімдесятників як “безсилих бунтарів за очищення людини від поліпів і лишайів вхорого суспільства”, а покоління дев’яностих як “реєстраторів мертвої людини” та виокремлюючи покоління сімдесятих як найбільш активне у зверненні саме до короткої розповідної форми [1; 5].

Досліджуючи типологічні аналогії творчості покоління Стефаниківського періоду та митців сучасної прози, говорячи про характерну для них мову символів, Марта Хороб слушно звертає увагу на глибокий психологізм творів письменників з тенденцією “від модерністсько-символічного наповнення із акцентацією на красі до важливої психологічної деталі, образу-символу краси, за яким – інтерпретація складнощів людського життя” [17, с. 191].

Соломія Павличко, глибоко аналізуючи особливості сучасної української новелістики, хоч і чітко не розмежує функціональну наповненість літературних поколінь за десятиліттями, зате виокремлює тематику (сільська і міська проза), наприклад, вісімдесятих. Характеризуючи сімдесяті як роки “жорстоких репресій і політичного тиску” та відзначаючи “інтелектуальну свободу вісімдесятих, що посилилась політичною свободою дев’яностих”, дослідниця говорить про наявність кількох парадигм розвитку творчого процесу [21, с. 586]. Науковець справедливо наголошує, що сучасна новелістика, у центрі творення якої “переосмислення самої природи оповідання”, перебуває в пошуках експерименту, який полягає в “деструкції старої форми, старого змісту, старої мови, відчуття письма і... авторського власного “я” [21, с. 584].

Підсумовуючи сказане, слід зауважити, що літературні критики одностайні в тому, що творчі пошуки письменників ХХ ст. характеризуються передусім психологізмом й експериментуванням зі структурою малої розповідної форми. З огляду на це доцільно простежити в діячій динаміці й своєрідність творів вітчизняних митців слова у даному ракурсі в порівнянні з новелами Аскольда Мельничука.

Одним з перших, хто порушив тему психології митця в українській літературі, проблему “роздвоєння єдності митця і людини”, був Михайло Коцюбинський – непересічний у своєму таланті, один з яскравих представників материкової літератури початку ХХ ст., що вмів глибоко занурюватись у свідомість творчої людини. “Погано бути письменником, – говорив він. – Вічно почуваш якесь обов’язки ...” [7, с. 30]. Типологічну аналогію Мельничукових оповідань можна провести не тільки з творчим доробком українського прозаїка, а й зі способом життя, провадженого великим митцем слова. Це наче про М. Коцюбинського, який усі свої спостереження записував у книжечку, говорить Аскольд Мельничук, аналізуючи свого героя у новелі “Дерево світла”: “... він проходив у найнебезпечніші і найнепрístupніші райони ..., де ... розмовляв із розлученими бідняками і записував їхні скарги... він збирав матеріали” [10, с. 12].

Новела Михайла Коцюбинського “Intermezzo” (1908) – неповторний зразок відображення стану творчої особистості, яка намагається втекти від людського оточення. “Хоч на час увільнитись від нього (життя – *І. Д.*), забути, спочити”, – каже герой-оповідач Михайла Коцюбинського на початку; “Йду поміж люди”, – говорить згодом [7, с. 260–274]. Аналогічний хід думок спостерігаємо у героя твору “Ця подорож” Аскольда Мельничука: “Я поїхав туди (в монастир – *І. Д.*), щоб утекти від усього ... Я ненавидів тишу і самоту” [11, с. 66]. Український письменник використовує оксиморон у зображенні ставлення героя до тиші: “Тоді я раптом почув велику тишу. Вона виповняла весь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах” [7, с. 262]. Коцюбинський прагне відобразити возз’єднання творчої індивідуальності й природи, вдаючись до персоніфікації останньої: “... золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Неначе хотіло злетіти” [7, с. 267].

У новелі “Дерево світла”, що є найбільш спорідненим за проблемою самотності митця з твором Михайла Коцюбинського, Аскольд Мельничук вдається до поетизації не меншою мірою, але головним чином у логічно введеному в оповідь тексті-уривку, у “вставній новелі” із назвою “Шлягер для гонкіз”¹: “Рене Декарт прокидається, коли промені світла лишень проколюють довгі штори” або “Свен ... думає ... про скрип вікон уночі й змову природних стихій звалити стіни будинку” [10, с. 11] тощо. Основний текст “Дерева світла” характеризується незначною поетизацією зображених подій, а звідси можна зробити висновок, що для автора, як і для оповідача, велике значення має те, що відбувалось у далекому минулому, всі решта події у творі – суворі реалії життя, у якому немає місця для його опоетизовування. Власне в підході до зображуваного, шляху конструювання поетикальних особливостей тексту і полягає відмінність між творчими методами письменників.

Певні асоціації й паралелі виникають між образами Агатангела Кримського, відомого українського письменника, й Віктора, героя новели Аскольда Мельничука з психоаналітичної точки зору. Ніла Зборовська, аналізуючи причини творчого “провалу” Кримського, пов’язує нереалізованість талановитої особистості із “зреченням власної сексуальності”. “Кримський зациклюється на метафорі “неприродності”... Його боротьба на сексуальному рівні не минає марно – з інтимної сфери ... переходить на творчу і розгортається на “багатьох фронтах”, перешкоджаючи цілісній самореалізації. Саме це спричинило зречення Кримським літературного покликання, як і непристойного тілесного бажання” [4, с. 339]. Невротичні пошуки самореалізації Мельничукового героя можна пояснити частково і тим, що і Кримському, й Віктору було притаманне дещо фанатично-патріотичне ставлення до України, “українство як форма неврозу”, що межувало з божевіллям. Тож хворобливо-болісне ставлення до українства Віктора на тлі “нетипової сексуальності” спонукає його покинути рідних. З погляду психоаналітичного тлумачення видається закономірним кінець життя героя: він помирає у Берліні, на руках у свого коханця Ганса [10, с. 56].

Суб’єктивне сприйняття світу у процесі перцепції крізь призму реалістичного зображення подій дозволяє говорити про новелу Коцюбинського “Intermezzo” як про імпресіоністичний твір, лейтмотив якого – відчуження – “вирішується в плані засудження втечі людини від суспільства” [3, с. 171]. Новела Аскольда Мельничука “Дерево світла” є зразком симбіозу модерністських рис й постмодерністських елементів з переважанням до експресії та характеризується не тільки психологізмом, а й інтертекстуальністю. У новелі, як і в більшості творів присутні елементи традиційного та романтичного, трагічного і комічного, поєднання міфу та реальності. Герої двох творів не можуть позбутися людського спілкування через небайдужість до людського горя. Прагнення пізнати людську самість перемагає намагання персонажа заглибитись у свій внутрішній стан. Герой новели Аскольда Мельничука реалізовує свої внутрішні почуття щодо людського оточення в нікому непотрібних записках, і в цьому його трагедія. Героїв двох новел споріднює одночасне прагнення до самотності та небайдужість до людських страждань.

Небагато знайдеться в українському красному письменстві творів малої прози середини ХХ ст., які б меншою чи більшою мірою торкалися проблем митця в суспільстві, а таких, в яких порушувалася б тема виживання митця, розглядалися б складнощі реалізації творчого потенціалу письменника на чужій землі, – є поодинокими.

¹ Гонкіз – зневажлива назва східноєвропейських емігрантів, переважно представників слов’янських націй.

Проблема духовної потреби в Україні, а тому часте звернення до минулого, туга за втраченим у материковій літературі є об'єктом відображення у творчості здебільшого поетів, які змушені були покинути рідну землю і до кінця життя перебувати в еміграції, насамперед, духовній. У творчості таких митців слова, як Євген Маланюк, Юрій Клен, Олександр Стефанович, Олена Теліга, Ольга Лятуринська, Леонід Мосендз та багато інших, здебільшого порушується тема батьківщини “як утвердження своєї українськості” [6, с. 163].

У літературній діяльності прозаїки ХХ ст. звертались до аналізованої проблематики фрагментарно, не надаючи проблемі загальнолюдського значення. Так, у короткій повісті Григора Тютюнника “День мій суботній” увагу привертає невеликий епізод знищення квартири-музею “великого вченого”, який вже давно відійшов у вічність [16, с. 320]. Яскраво, гостро, переконливо автор змальовує байдуже ставлення до факту нищення цінностей чиновників, яким немає ніякого діла до того, що скажуть нащадки, як відреагують майбутні покоління на небажання попередників хоча б зберегти пам'ять про діяльність великої людини, яка народилась у простій убогій хатині. Реліквія знищена. Головний герой, оповідач, не може збагнути причини її руйнації, а згодом і черствості, з якою чиновник пояснював привід для ліквідації музею.

Своєрідно знищується і пам'ять про минуле, яку прагне відтворити у своїх записях та у розмовах з племінником Віктор з новели “Дерево світла”. Жоден видавець не хоче публікувати твори українського митця слова, відтак, герой не бачить іншого виходу, як спалити всі свої нотатки. Навколишнє оточення, за повістю Тютюнника, не розуміє величності простоти, неоціненної вартості архітектурної пам'ятки, адже жоден палац не може бути свідченням славної минувшини, нехай і сільської.

Кінець ХХ ст. в українській материковій літературі ознаменувався бурхливим розквітом малої прози. І це не випадково. Адже в час “генетичного кодування постмодерністською естетикою письма”, культурної з'яви “апології відпруженості” та категорії “креативної порожнечі” кожен митець пробує відтворювати свій соціум по-своєму [14, с. 94]. Таким чином “самовивільненість митця у простір свободи, слова, тексту, здогаду” породжує тематичну різноплановість утілення художнього слова [9, с. 4]. Отаке своєрідне “втішання знеможеної людини” веде до пошуків рятівного сенсу існування людського буття [9, с. 4]. Відтак, усе більше привертає увагу письменників проблема буття митця в суспільстві. Серед них треба відзначити Є. Кононенко, яка здебільшого акцентує на зневажливому ставленні соціуму до митця на теренах близького зарубіжжя (“Земляки на чужині”) [15], С. Процюка, котрий в оповіданні “Галюциногенна квітка” особливо глибоко й гостро відтворює незрозуміння навколишнім оточенням причин депресивного стану митця, який шукає порятунку в алкоголі [14].

Не можна оминати увагою структуру новели Аскольда Мельничука, при аналізі якої можна стверджувати про велику роль розповідних фрагментів та неординарної побудови фабули твору в цілому. Введення до тексту уривків творчих здобутків одного з головних героїв Віктора не випадкове. Вони служать доповненням до основного сюжетного стрижня. Юрій Лотман, розглядаючи “переплетення двох самостійних текстів” роману М. Булгакова “Майстер і Маргарита”, зауважує: “Між двома текстами встановлюється дзеркальність, однак те, що здається реальним об'єктом, виступає тільки як спотворене відображення того, що нам здавалось відображенням” [8, с. 439]. Перший уривок-текст містить передсмертні марення Рене Декарта, в яких прочитуються мальовничість ландшафтів якоїсь давньої таємничої землі, судорожні вигуки про “голодних курчат” як ремінісценція до трагічних подій голодомору 33-го року тощо. Друге “вкраплення” – це пошуки істинного значення історичних подій минулого для сьогодення з апеляцією до біблійних мотивів (Божі заповіді, символіка тридцятирічного віку – віку Ісуса Христа тощо). Оскільки основна сюжетна лінія містить розповідь про невдалі митарства і пошуки реалізації свого письменницького таланту українця в еміграції, то можна стверджувати про взаємосплетіння та взаємодоповнення основної нарації з введеними текстами, що створює цілісну картину семантики походження проблематики твору в цілому. Справедливе зауваження щодо форми новели, зокрема “вставленої” художньої конструкції прози головного героя поета-Віктора, знаходимо в Тамари Денисової, яка вважає метод Аскольда Мельничука як такий, що “забезпечує романтизоване сприйняття трагічної юності та й самої батьківщини, підносить наратив на пафосний рівень” [2, с. 61].

Головний герой новели, дванадцятирічний підліток Ніколас, син українських емігрантів викликає ремінісценцію до головного персонажа збірки оповідань Ернеста Гемінгвея “За нашого часу” Ніка Адамса, хлопчика, який у розвитку сюжетної динаміки набуває трагічного досвіду війни. У творі А. Мельничука через образ Ніколаса втілюється авторське “я”. Для нього найцікавіша особа з емігрантського оточення – поет-візіонер Віктор-Петро Погрибайло, уособлення нещасливої долі митця на чужині. Слід зазначити, що введення в текст антропоніма Віктор-Петро Погрибайло як наявності соціоетнічного коду (за Роланом Бартом) є закономірним і конкретно вказує на українське походження персонажа.

Привертає увагу оповідання “Дерево життя” сучасного українського письменника Валентина Тарнавського, у якому трагізм ситуації головного героя Аліка поглиблює насамперед те, що оточення, яке не сприймає планів і шляхів самореалізації творчо обдарованої особистості, не іншомовне, а своє, рідне.

Важливе місце у творах українського й американського авторів займає символіка. Символічне “згоряння” від власного покликання, зокрема покликання бути музикантом, увиразнює міфологема “дерево життя” у Тарнавського, “дерево світла” – у Мельничука. Обидва символи сповнені життєстверджувальною силою важливості пізнання людської сутності. “Дерево світла” символізує прагнення заглибитися у світ минулого, засобом для повного осмислення якого є пам'ять, що її збереження починається з зернини, котра тягнеться, росте до світла. “Дерево життя” уособлює сутність самого буття, в якому “беззахисний”, “уразливий пагінчик” (образ Аліка), що пробивав собою “твердь незнаного” “у незвідану височінь”, зламався “від стратосферних бур” [5, с. 342]. Отже, семантичне наповнення художнього тексту в А. Мельничука і В. Тарнавського підкреслює трагічність ситуації неспроможності реалізації за покликанням під дією як зовнішніх, так і внутрішньо-усталених чинників, що спричинюють фізичну й моральну руйнацію творчої особистості.

Еволюція в жанрі малого епосу Аскольда Мельничука спричинилася до певного синтезу стильових особливостей творчого пера з характерними ознаками модернізму, постмодернізму в поєднанні із шліфуванням самобутності власного стилю. З огляду на подібність проблематики й художньо-стилістичних характеристик, зокрема багатомірності, символіки на тлі неприйняття творчо обдарованої особистості відповідним у кожному творі соціальним середовищем спостерігаються типологічні паралелі у новелах Валентина Тарнавського "Дерево життя" й Аскольда Мельничука "Дерево світла".

Аналіз малої прози, зокрема "Дерево світла" Аскольда Мельничука в аспекті компаративного зіставлення з малими розповідними формами українських письменників дає підстави стверджувати про певні типологічні схожості й відмінності в ракурсі проблематики – місця митця в суспільстві, яке не бажає сприймати творчу особистість здебільшого через суб'єктивні причини. Перспективою подальших досліджень є аналіз проблематики інших малоепічних творів американського письменника Аскольда Мельничука в компаративному зіставленні з оповіданнями як українських, так і американських художників слова.

Література:

1. Демська-Будзуляк Л. Справжнє обличчя літературного покоління дев'яностих – спроба ідентифікації // Демська-Будзуляк Леся. – Кур'єр Кривбасу. – 2002. – квітень. – С. 156-162.
2. Денисова Т. Український міф в американському мультикультурному просторі // Денисова Тамара. – Наукові записки. – Том 21. – Філологічні науки. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2003. – С. 52-62.
3. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Денисюк Іван. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 280 с.
4. Зборовська Н. Психологія і літературознавство / Зборовська Ніла. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
5. Квіти в темній кімнаті: Сучасна українська новела. – К. : Генеза, 1997. – 421 с.
6. Колісниченко-Братунь Н. Еміграція душі, або феномен митця-емігранта в контексті українського менталітету // Колісниченко-Братунь Н. – Всесвіт. – 1996. – № 5-6. – С. 162-163.
7. Коцюбинський М. Хвала життю: Новели. Повість. / Коцюбинський Михайло. – К. : Дніпро, 1991. – 427 с.
8. Лотман Ю. Текст у тексті // Лотман Юрій. – Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. Марії Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 430-441.
9. Медвідь В. Передмова // Медвідь В'ячеслав. – Антологія сучасної прози. Десять українських прозаїків. – К. : Роккард, 1995. – С. 3-6.
10. Мельничук А. Дерево світла / Перекл. Соломії Павличко // Мельничук Аскольд. – Сучасність. – 1997. – № 6. – С. 10-19.
11. Мельничук А. Ця подорож / Перекл. Марії Ревакович // Мельничук Аскольд. – Світовид. – 1993. – Ч. 2. – С. 66-72.
12. Павличко С. Про Аскольда Мельничука // Сучасність. – 1997. – № 6. – С. 8-9.
13. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Сартр Жан-Поль. Пер. с фр. Н. И. Полторацкой. – СПб. : Алетея : CEU, 2000. – 466 с.
14. Серафими і мізантропи. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2002. – С. 94-98.
15. Тексти: Антологія прози. – К. : Смолоскип. – 312 с.
16. Тютюнник Г. День мой субботний // Тютюнник Григор. – Огонек далеко в степи. – М. : Молодая гвардия, 1982. – С. 310-349.
17. Хороб М. Стефанік-модерніст і сучасна українська мала проза // Хороб Марта. – Краківські Українознавчі Зошити. – Матеріали до міжнародної конференції. – 1998-1999. – Т. VII-VIII. – Краків : Швайпольт Фіоль, 1998. – С. 181-195.
18. Interview with Askold Melnyczuk by William Pierce // Glimmer Train Stories. – Issue 54. – Spring 2005. – PP. 221-238.
19. Melnyczuk Askold. Glosses From The Garden // Melnyczuk Askold. High Plains Literary Review, 1990. – P. 52-64.
20. Melnyczuk Askold. Under Western Eyes: Images of Ukraine in Contemporary American Fiction // Наукові записки. – Том 21. – Філологічні науки. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2003. – С. 41-52.
21. Pavlychko Solomea. Introduction (Two lands, new visions: Stories from Canada and Ukraine // Павличко Соломія. Теорія літератури. – К. : Основи, 2002. – С. 583-588.